धर्मभास्कर

माघ १९३६ मार्च २०१५ ₹ १५/-

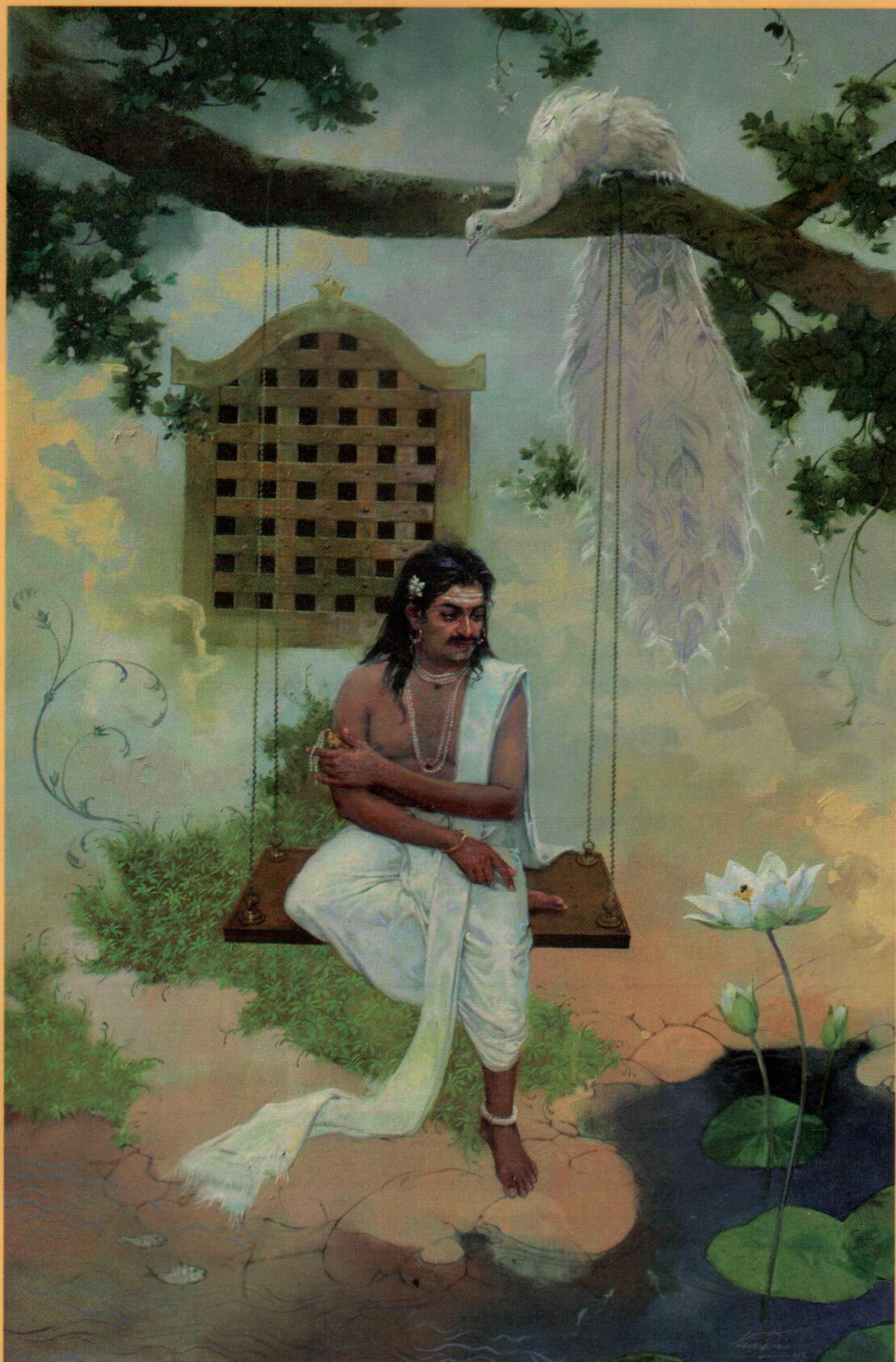

वर्ष ४४ वे	।। ॐ कृण्वन्तो विश्वमार्यम् ।।	मार्च २०१५
अंक १० वा	**धर्मभास्कर**	पाने ७२
फाल्गुन १९३६	चार दशकांची अखंड पंरपरा	मूल्य ₹ १५

अंतरंग

वीर सावरकरांचे इशारे : ते बौद्धिक शस्त्र म्हणून आजही उपयुक्त .... संपादकीय ६
ऋणनिर्देश .... उज्ज्वला पवार ७
संस्कृतभाषा - आजच्या काळाची गरज .... सौ. सुरेखा जोशी. ८
कालिदासानुरूपम् .... वासुदेव कामत ११
संस्कृत भाषेतील विज्ञान .... डॉ. गौरी माहुलीकर, ... १४
संस्कृतेन हि विश्वसंस्कृति-संवर्धनम् .... सौ. विनोदिनी जोशी १६
संस्कृत अध्ययनाकरिता संगणकाचा उपयोग .... सौ. अमिता साठे १८
प्राचीन भारतीय शल्यतंत्रामधील यंत्र-शस्त्रे .... डॉ.अश्विन सावन्त १९
प्रियं ब्रूयात् .... प्रा. डॉ. मंजूषा गोखले २५
आधुनिक संगणक संस्कृत रचनांचे महत्त्व .... डॉ.चंद्रगुप्त वर्णेकर २८
आरोग्याची गुरुकिल्ली (दिशा-काल-गती तत्त्वानुसार) .... डॉ. वीणा लोंढे ३३
बीज संस्कृताचे .... डॉ.आसावरी भट ३६
राजनीतिज्ञ: कालिदास: .... डॉ.आसावरी (पद्मा) उदय बापट ३७
संस्कृत अभ्यासासाठी व संशोधनासाठी उपलब्ध स्रोत .... डॉ. नीलेश जोशी ४०
संस्कृत जगातील सर्वश्रेष्ठ भाषा देशी विदेशी विद्वानांचे अभिप्राय .... वा.ना.उत्पात ४४
संस्कृत आजही मार्गदर्शक! .... उज्ज्वला पवार ४८
संस्कृत भाषेचे श्रेष्ठत्व .... सौ. मीरा दाते ५१
अठरा श्लोकी गीता .... श्री. राजेंद्र नारायण दातार ५३
संस्कृतप्रचारक पंडित वेलणकर .... सौ.वीणा गोडबोले ५५
यादवसुत .... पद्मश्री डॉ.यू.म.पठाण ५८
'धगधगत्या समिधा' .... श्री. दुर्गेश परुळकर ५९
"गीता गीतातली" एक उत्तम मराठी साहित्यिक आविष्कार .... प्रतिनिधी ६२
मसुराश्रमात झालेले शुद्धि समारंभ .... प्रतिनिधी ६३
कॅलिडोस्कोप .... दादूमिया ६४

कालिदासानुरूपम्ची मुखपृष्ठावरील व पान. नं. ३,४,६९,७०वरील सुंदर व समर्पक चित्रे आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचे चित्रकार माननीय श्री वासुदेव कामत यांच्या प्रतिभेतून, कल्पकतेतून साकारलेली आहेत.

संस्थापक संपादक

मुद्रक, प्रकाशक, मालक आणि संपादक ऋतावरी अवधूतशास्त्री तुळपूरकर

प्रा.अवधूतशास्त्री

संपादकीय कार्यालय आणि वर्गणी पाठविण्याचा पत्ता : ४ त्रिंबकेश्वर, चित्तरंजन मार्ग, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई-४०००५७ ✆०२२ - २६१०५१२९ dharmabhaskar40@gmail.com

अक्षर रचना, सजावट : एस.एस. आचार्य, गणेश कुटीर, प्रार्थना समाज मार्ग, विलेपार्ले (पूर्व) मुंबई-५७ ✆२६१५ ४०७६

मुखपृष्ठ प्रोसेसिंग : शीतल एंटरप्रायझेस, मुंबई -१३ ✆२४९२ ४१८६
मुखपृष्ठ मुद्रण : संगीता प्रींट आर्ट, मुंबई-१२ ✆ २४९०००२७/२४९००१४

वर्गणी : वार्षिक ₹ १७५/
परदेशी बोटीने ₹ ८००/-
विमानाने ₹ १६००/-
मुंबई, पुणे, ठाणे, डोंबिवली, कल्याण बाहेरच्या वर्गणीदारानी डिमांड्राफ्टने / मनिऑर्डरनी वर्गणी पाठवावी

या अंकातील कुठलाही लेख किंवा लेखांश पुनर्मुद्रित करायचा असल्यास प्रकाशकाची लेखी संमती घेणे आवश्यक आहे.

लेखातून व्यक्त होणारी मते त्या त्या लेखकाची असतात.

संस्कृत अभ्यासासाठी व संशोधनासाठी उपलब्ध स्रोत

डॉ. नीलेश जोशी

संस्कृत भारताची एक शास्त्रीय भाषा आहे. ही जगातील सर्वात पुरातन उल्लिखित भाषांपैकी एक आहे. संस्कृत हिन्दी-यूरोपीय भाषा परिवाराची मुख्य शाखा तसेच हिन्दी-ईरानी भाषेच्या हिन्दी-आर्य उपशाखेची मुख्य भाषा सुद्धा आहे.

आधुनिक भारतीय भाषा हिन्दी, मराठी, सिन्धी, पंजाबी, बंगला, उड़िया, नेपाली, कश्मीरी, उर्दू इत्यादी सर्व भाषा संस्कृतपासून उत्पन्न आहेत. यां सर्व भाषांमध्ये यूरोपीय भटक्या लोकांची रोमानी भाषासुद्धा समाविष्ट आहे.

विशेषत:

- हिन्दू धर्मातील सर्व धर्मग्रन्थ संस्कृत भाषेतच आहेत. आजही यज्ञ , पूजा इत्यादीमध्ये संस्कृत भाषेचाच उपयोग होतो.
- आधुनिक विद्वान मानतात की, संस्कृत भाषेला पाच हज़ार वर्षांपासूनचा इतिहास आहे. भारतात ही आर्यभाषा सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण, व्यापक आणि संपन्न आहे. या भाषेत भारतातील उत्कृष्टतम प्रतिभा, अमूल्य चिंतन, मनन, विवेक, रचनात्मक, सृजन और वैचारिक ज्ञान यांची अभिव्यक्ती झाली आहे.
- आजही सर्व क्षेत्रात या भाषेने पुस्तक संरचनेची धारा अबाधित राखली आहे. २००१ च्या भाषावार जनगणनेनुसार १४,१३५ लोकांनी संस्कृत ही आपली मूळ भाषा म्हणून नोंद केली आहे . आज भारतात काही ठिकाणी संस्कृत भाषा बोलली, वाचली आणि लिहिली जाते. थोडक्यात सर्व व्यवहार संस्कृतात चालतात. ती ठिकाणी पुढीलप्रमाणे
    - मत्तूर, शिमोग जिल्हा, कर्नाटक[१]
    - झिरी, राजगढ जिल्हा, मध्यप्रदेश [२]
    - गनोडा, बनस्वर जिल्हा, राजस्थान [३]
    - श्यामसुंदरपूर, केंदूझर जिल्हा, ओडिसा [४]
- याशिवाय महोड, मध्यप्रदेश, बुंदी, खाड, राजस्थान आणि बेवाली उत्तरप्रदेश येथे संस्कृत बोलली जाते अशी माहिती उपलब्ध आहे.
- संस्कृतात व्याख्याने होतात आणि भारताचे विभिन्न प्रादेशिक भाषा भाषी योग्यजन संस्कृतचा परस्पर संभाषणासाठी प्रयोग करतात. वर सांगितल्याप्रमाणे भारतीय सांस्कारिक कार्यात आजही संस्कृतच प्रयुक्त होते. म्हणून ग्रीक व लैटिन इत्यादी प्राचीन मृतभाषा (डेड लैंग्वेजेज़) यांसारखी संस्कृतची स्थिती नाही त्याहून निश्चितच सर्वथा भिन्न आहे; म्हणूनचं ती अमर भाषा आहे.

संस्कृत विषयाच्या अभ्यासाकडे आज अनेकजण वळत आहेत. भारतात त्यास अनुकूल अशी परिस्थिती प्राचीन काळापासून आजपर्यंत टिकून आहे. भारतात संस्कृत विद्यापीठे व संशोधन संस्था तसेच खाजगी शिक्षण संस्था आहेत. पण त्या सर्वांची माहिती सर्वांपर्यंत पोहचते असे नाही म्हणून हा लेखनप्रपंच. सर्वप्रथम संस्कृत विद्यापीठांची माहिती घेऊ. भारतात १५ संस्कृत विद्यापीठे आहेत ती पुढीलप्रमाणे-

संस्कृत विद्यापीठांची यादी

या यादीत विद्यापीठांची नावे, पत्ते, संपर्क देण्याचा प्रयत्न आहे.

१ "Comparative speaker's strength of scheduled languages – 1971, 1981, 1991 and 2001". Census of India, 2001. Office of the Registrar and Census Commissioner, India. Retrieved 31 December 2009.

२ "This village speaks gods language – India – The Times of India". The Times of India. 13 August 2005. Retrieved 2012-04-05.

३ "Sanskrit boulevard". Hindustan Times. 20 September 2008. Retrieved2012-04-05.
"Mark of Sanskrit". The Hindu.

४ "Orissa's Sasana village – home to Sanskrit pundits! !". The India Post. 9 April 2010. Retrieved 2012-04-05.

	State	Name of the Sanskrit University Contact
1.	A.P.	Prof. H.K.Satpathy (Vice Chancellor) Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha Tirupati – 517 507 0877-2287838,2231241 www.rsvidyapeetha.ac.in hksvc@yahoo.co.in
2.	A.P.	Sri M.G. Gopal, I.A.S Vice Chancello Sri Venkateswara Vedic University Alipini-Chandagini Bypass Road, Tirupati 0877-2222586 www.svvedicuniversity.org vcvedicuniversity@yahoo.com
3.	Bihar	Dr Upendra Jha Vice Chancellor Kameshwar Singh Darbhanga Sanskrit University,Kameshwar Naga Darbhanga – 846 008 0672-254468
4.	Delhi	Prof. Radhavallabh Tripathi (Vice Chancellor) Rashtriya Sanskrit Sansthan (Deemed University) 56-57,Institutional Area,Janakpuri New Delhi – 110 058. 011-28524995 (O) -28524993 (O) -28523949 (O) rsks@nda.vsnl.net.in www.sanskrit.nic.in
5.	Delhi	Prof. Bhavendra Jha (Vice Chancellor officiating) Shri Lal Bahadur Shastri Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha,Katwaria Sarai New Delhi – 110 016. 011-26851253, 26564003 vcslvsrsv@yahoo.com www.slbsrsv.ac.in
6.	Kerala	Dr.M.C.Dileep Kumar (Vice Chancellor) Sree Sankaracharya University of Sanskrit Sree Sankarapuram,P.B. No.14, Kalady Dist. Ernakulam – 683 574. 0484-2463580,2463485 ssuvc@sanchar.net.in www.ssus.ac.in
7.	Maharashtra	Dr. Uma C. Vaidya Vice Chancellor Kavikulaguru Kalidas Sanskrit Vishwavidyalaya Baghela Bhawan,Sitalwadi, Mouda Road, Ramtek – 441 106. 07114-255549 kksunag_ngp@sancharnet.in www.sanskrituni.net
8.	Orissa	Dr. Arabinda Kumar Padhee (Vice Chancellor) Shri Jagannath Sanskrit Vishvavidyalaya Srivihar, Puri – 752 003 06752-251663 sanskrit.university@yahoo.co.in www.sjsv.nic.in
9.	Rajasthan	Prof. Ramanuja DEVNATHAN (Vice Chancellor) Jagadguru Ramanandacharya Rajasthan Sanskrit University Vill–Madau (Muhana),PO-Bhankrota Jaipur-302 026 0141 -2723562 www.jrrsanskrituniversity.ac.in
10.	U.P.	Prof. Binda Prasad Mishra (Vice Chancellor) Sampurnanand Sanskrit Vishwavidyalaya, aranasi –221 002. 0542-2204213-2204089 vc@ssvv.ac.in, www.ssvv.ac.in
11.	Gujarat	Prof. V. Kutumba Sastry (Vice Chancellor) Somnath Sanskrit University Somnath Trust, BITCO Building Prabas Patan,SomnathJunagadh 02876-244532 vicechancellorsomnathsanskrit@ yahoo.co.in shreesomnathsanskrituniversity.org
12.	Uttarakhand	Prof. Mahavir Agrawal (Vice Chancellor) Uttarakhand Sanskrit Vishwavidyalaya Sanskrit Bhawan Delhi Rashtriya Rajmarg, Post - Jwalapur,Haridwar - 249407 01334-250896
13.	M.P.	Prof.Mithila Prasad Tripathi (Vice Chancellor) Maharishi Panini Sanskrit Evam Vedic University B.M. Birla Shodh Sansthan Parisar Dewas Road,Ujjain,M.P. 0734-2526044 http://mpsvvujjain.org
14.	Karnataka	Prof.M.G. Venkatesh (Vice Chancellor) Karnataka Sanskrit University Chamrendra Sanskrit Mahapathshala Bangalore
15.	Assam	Prof.Deepak Sharma Vice Chancellor) Kumar Bhaskar Varma Sanskrit and Ancient Studies University Nalbari,Assam

भारतातील संस्कृत आणि भारतीयविद्या संशोधन संस्था

ASSAM

1. University of Guwahati, Guwahati - 781 014 (Assam)

ANDHRA

1. Andhra University, Waltair - 530 004
2. S.V. University Oriental Research Institute, Tirupathi - 517 501
3. Osmania University, Hyderabad - 500 001

BIHAR

1. Mithila Research Institute, Darbhanga - 846 004
2. K.P. Jaiswal Research Institute, Museum Building, Patna - 800 001
3. Patna University, Patna - 800 005

GUJARAT

1. B.J. Institute of Learning and Research, Ahmedabad - 380 001
2. L.D. Institute of Indology, Ahmedabad - 380 001
3. Baroda Sanskrit Mahavidyalaya, Baroda
4. Oriental Institute, Baroda
5. Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar
6. University School of Languages, Gujarat University, Ahmedahad - 380 009
7. M.S. University of Baroda, Baroda

HARYANA

1. Department of Sanskrit, Pali and Prakrit, faculty of Indic studies, Kurukshetra University, Kurukshetra - 132 118

JAMMU AND KASHMIR

1. Jammu University, University Library, Jammu 180 001
2. University Library, Srinagar - 190 001
3. Shri Ranbir Research Institute, Raghunath Mandir, Jammu - 180 001
4. Shri Ranbir Public Library, Kachi Chawni, Jammu - 180 001
5. Directorate of Libraries, Musuem and Research, Srinagar - 190 001

KERALA

1. Department of Sanskrit, Kerala University, Kariavattom, Trivandrum - 695 581
2. Department of Sanskrit, Calicut University, Calicut - 673 635

MADHYA PRADESH

1. Department of Post-graduate Studies and Research in Sanskrit, Pali and Prakrit, University of Jabalpur, Jabalpur - 482 001
2. Department of Post-graduate Studies and Research in Ancient Indian History, Culture and Archaeology, University of Jabalpur, Jabalpur - 482 001
3. Sanskrit College, Indore - 452 001
4. Sagar University, Sagar - 470 003
5. Vikram University, Ujjain - 456 010
6. Jabalpur University, Jabalpur - 482 001
7. Scindia Oriential Research Institute, Ujjain - 456 001
8. Maharaja College, Chhatrapur - 471 001

MAHARASHTRA

1. Bhandarkar Oriental Research Institute, Pune - 411 001
2. Deccan College Post-graduate and Research Institute, Pune - 411 001
3. Tilak Maharastra Vidyapeeth, Pune - 411 001
4. Centre of Advanced Study in Sanskrit, University of Poona, Pune - 411 001
5. Vaidik Samsodhan Mandal, Pune - 411 001
6. Nagpur University, Nagpur - 440 001
7. Department of Sanskrit, University of Bombay, Mumbai- 400 001
8. Dept. of Sanskrit ,S.N.D.T. University , Mumbai
9. Gama Oriental Research Institute, Mumbai- 400 001
10. Poona Vidyapeeth, Pune - 411 001

MYSORE

1. Oriental Research Institute, Mysore - 570 001
2. Department of Ancient History of Archaeology, Manasagangotri (Mysore) - 570 006
3. Central Institute of Indian Languages, Manasagangotri, (Mysore) - 570 006
4. Department of Post-graduate Studies and Research in History, University of Mysore, Mysore - 570 005
5. S.M.S.P. Sanskrit College, Udupi - 576 101
6. Post-Graduate Department of Sanskrit, Karnataka University, Dharwad - 580 001
7. Department of Ancient History andArchaeology, University of Mysore, Mysore - 570 005
8. Office of Chief Epigraphist, Archaeological Survey of India, Mysore - 570 001

ORISSA

1. Utkal University, Bhubaneshwar - 751 001
2. Sanskrit College, Parlakhemudi (Ganjam) - 761200

PUNJAB

1. Department of Sanskrit, Panjabi University, Patiala - 147 001
2. Vishveshwaranand Institute and Sanskrit and Indologicol Studies, Punjab University, Hoshiarpur - 146 001
3. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur - 146 001

RAJASTHAN

1. The University Department of Sanskrit, Jaipur - 302 001
2. Prahya Vidya Pratishthan, Jaipur - 302 001

TAMIL NADU

1. The Kuppuswami Sastri Research Institute, Mylapore, Madras - 600 004
2. The Adyar Library and Research Centre, Adyar, Madras - 600 020
3. Sanskrit Department, University of Madras, Madras - 600 005
4. Sanskrit Department, Annamalai University, Annamalai Nagar - 608 002
5. Sanskrit Department, Vivekananda College, Madras - 600 004
6. Sanskrit Department, Presidency College, Madras - 600 005

UTTAR PRADESH

1. Allahabad University, Allahabad - 211 002
2. Aligarh Muslim University, Aligarh - 202 001
3. Kashi Vidyapeeth, Varanasi - 246 437
4. Ganganatha Research Institute, Allahabad - 211 001

WEST BENGAL

1. Government Sanskrit College, Calcutta - 700 001
2. Calcutta University, Calcutta - 700 001
3. Burdwan University, Burdwan - 713 101
4. Vishva Bharati University, Santi Niketan - 731 235
5. Jadavpur University, Calcutta - 700 101
6. Mahabodhi Society, Howarah - 711 101
7. Sanskrit College, Howarah- 711 101

DELHI

1. Lal Bahadur Shastri Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha, Delhi
2. Bharatiya Vidya Samsthan, Darya Ganj, Delhi - 110 002
3. Bhogilal Leherchand Institute of Indology, Delhi

GOA

1. Gomantak Samstritottejak Mandal's Shankar Patasala, Kavelam Ponda, Goa - 403 401
2. Gomentak Sanskrit Parishad, Keri Port,Mandal, Goa - 425 439

PONDICHERRY

1. Central University, Pondicherry - 605 001

(वरील सर्व माहिती इंग्रजीतून दिली आहे- कारण त्यातील काही इंग्रजी शब्दांचे पर्यायीमराठी शब्द अपरिचित आहेत. ही माहिती इंटरनेटवर इंग्रजी भाषेत उपलब्ध असल्यामुळे भारतातील सर्व वाचकांना या संस्थांची सविस्तर माहिती शोधण्यास सुलभ होईल-) ✤

३९, उदय को.ऑप सोसायटी, आरे रोड, गोरेगाव(प.)
मुंबई, मो.९२७३५६५३९९

बीज संस्कृताचे....पान ३६ वरुन

नाटके आहेतच. ब्रह्मानंदसहोदर असा आनंद देणारे हे साहित्य संस्कृतचा अभ्यास केल्याशिवाय कळणार नाही हो.

हे झाले थोडक्यात साहित्याविषयी. परंतु फक्त एवढ्याने होत नाही. शास्त्रेही आहेतच.

युद्धशास्त्र, गुप्तहेरखाते, अर्थशास्त्र यासाठी कौटिल्याचा अभ्यास उपयुक्त ठरतो. व्यवस्थापनाचा अभ्यास करणारे विद्यार्थी अर्थशास्त्र शिकवाल का असं विचारतात. रोग्याच्या उपचारासाठी कोणतीही उपचारपद्धति पूर्ण नसते. त्यामुळे आयुर्वेदाचा अभ्यास करणार allopathic medicine चेही डोक्टर आढळतात. बरेच जण हल्ली आहारासाठी आयुर्वेदाचा सल्ला मानताना दिसतात.

वास्तूचे बांधकाम करणारे जर वास्तुशात्राचा अभ्यास करतील तर समरांगणसूत्रधार सारखे ग्रंथ त्यांना नक्कीच मदत करतील.

योगाभ्यासही अलीकडे आपल्याकडे आणि परदेशातही लोकप्रिय होऊ लागला आहे. उशीरा का होईना पण चांगली गोष्ट होत आहे. ताणतणावावर तो फायदेशीर ठरू लागला आहे. यासाठी योगसूत्रांचा अभ्यास किती बरं फायदेशीर ठरेल!

माझ्याकडे एक ख्यातनाम अभिनेत्री आपल्या बारा वर्षाच्या मुलाला घेवून आल्या होत्या. मुलाला अभिनयाच्या क्षेत्रात यायचे होते. नाट्यशात्राबद्दल जरा सांगाल का? मी सारांश रूपाने नाट्यशास्त्र सांगताना त्यांच्या डोळ्यातून पाणी यायला लागले. मी जरा चमकले. मग म्हणाल्या नाट्यशात्रात एवढ्या सगळ्या गोष्टी आहेत हे मला माहीत नव्हतं हो!

गीत, नृत्य, वादन ह्या तिन्ही कला शिकणारे जर नाट्यशास्त्र तसेच संगीतरत्नाकर इत्यादि ग्रंथांचा अभ्यास करतील तर त्या त्या कलेमधे त्यांचा अधिकाधिक विकासच होईल. माझं तर म्हणणं अ सं आहे की जो ज्या विषयाचा अभ्यास करीत असेल तो संस्कृतच्या अभ्यासाची जोड दिल्याने त्या विषयात अधिक प्राविण्य मिळवील. अभिनेता अधिक चांगला अभिनय करील. डॉक्टर अधिक चांगला डॉक्टर होईल. धर्मशास्त्राचा अभ्यास करणारा उत्तम रीतीने न्यायदानाचे काम करील.

असा हा संस्कृतचा आपला अमुल्य ठेवा. त्याचा अभ्यास आपण करायचा नाही तर कोणी? संस्कृत शिकण्यासाठी आता अनेक सोयी उपलब्ध आहेत. आठवड्याच्या शेवटी सुद्धा आता शिकण्याची सोय आहे.

त्याद्वारे नक्कीच आपल्या व्यक्तिविकासासाठी मदत होईल.

हा संस्कृतचा अभ्यास आपल्याला सुयश देवो. ✤